

залучення широкого кола нових джерел, задля їх подальшого опрацювання, наприклад через опитування, з метою залучення даних сімейних архівів, чи робота в архівних установах. Наступним завданням можна визначити створення каталогу-реєстру мемуарів. Все це дозволить полегшити науковцям зрозуміти перебіг тих чи інших суспільно-політичних та історичних процесів, через призму погляду їх сучасників.

Список використаних джерел:

1. Бойко А. В. Джерела з історії Південної України. Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2005. Т. 4: Мемуари та щоденники. Ч.1. Книга 1. 120 с.
2. Бойко А. В. Джерела з історії Південної України. Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2006. Т.9: Мемуари та щоденники. Ч. 2. 632 с.
3. Водотика С.Г. Використання мемуарів на уроках історії: Херсонщина 1900-1921 рр. у спогадах наших земляків. *Таврійський вісник освіти*. Херсон, 2003. №2. С.37-45
4. Пархоменко В.А. Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914-1921 рр. в українській мемуаристиці: монографія. Миколаїв: Іліон, 2014. С. 480
5. Векслер И.Н. Херсон и его жители. Запоріжжя: Тандем-У, 2005. 119 с.

УДК 94 (477) "1938" +341.652

Грозна Ю.С.

головний науковий працівник
Державний архів Одеської області, м. Одеса

«... ПОКАЗАНИЯ СЛЕДСТВИЕМ НЕ БЫЛИ ПРОВЕРЕНЫ. ПОСТАНОВИЛИ: РАССТРЕЛЯТЬ»

Анотація: У статті розглядається конкретний випадок системного свавілля та абсолютної недбалості слідчого апарату радянського НКВС в Одесі 1937-1938 років, внаслідок чого громадянин був зроблений «польським агентом» та вбитий

Ключові слова: Великий терор, репресії, поляки, Одеса, розстріл

Назва статті – цитата зі справи за звинуваченням Олександра Павловича Водзинського, 1899 року народження, поляка, члена ВКП(б), у шпигунстві за п. «а» ст. 54-1 КК УРСР.¹

Олександр Павлович Водзинський заарештований 27.07.1938 р. 09.10.1938 р. постановою трійки при УНКВС по Одеській області засуджений до вищої міри покарання та 23.11.1938 р. розстріляний. Однак, через рік після виконання вироку, 22 листопада 1939 р., те саме УНКВС по Одеській області припинило справу «в порядку п. «а» ст. 4 КПК УРСР», тобто «за відсутністю складу злочину». У нескінченній низці розстрільних, табірних і виселенських

¹ Справа НКВС Української РСР № 134263, потім архівна справа УМДБ по Одеській області № 1240п, а після передачі до Державного архіву Одеської області - справа № 13 фонду Р-8065, опис 2.

справ ця справа – рідкісний випадок, коли НКВС визнав «помилку», хоча ми знаємо тезу Єжова «НКВС не помиляється».

Ця теза відома зі спогадів академіка В.І.Вернадського. 25 січня 1938 р. він записав в щоденнику: «... після арешту кремлівського доктора Левіна,... який лікував Єжова, дружина Левіна звернулася до Єжову по телефону, кажучи, що це повинно бути помилкою. Єжов відповів: «НКВС не помиляється» [1]. Підтвердження знаходимо у спогадах польського генерала В. Андерса, який потрапив в полон у вересні 1939 р. й до серпня 1941 р. сидів у в'язниці на московській Луб'янці: «Найчастіше мене допитував слідчий НКВС Кондратик... [він] Жартував: «Ви що ж думаєте, вам пам'ятник у Варшаві поставлять», - вказував на гасло, що висить на стіні. Гасло це проголошувало, що НКВС ніколи не помиляється» [2]. Наскільки глибоко впевненість у вищості та безгрішності НКВС була вбита до свідомості нового покоління «чекістів» свідчить і твердження помічника начальника 1-го відділення секретно-політичного відділу УНКВС по Одеській області Якова Берензона: «Партія може помилятися, а НКВС – ніколи» [1].

Що ж інкримінували А.П.Водзинському й чому НКВС визнав «помилку»?

Виконуючи план по «польському шпигунству», оперуповноважений 5-го відділу управління держбезпеки Одеського УНКВС Радіонов в липні 1938 р. постановив почати попереднє слідство та обрати запобіжним заходом утримання під вартою в одеській в'язниці... Радзинського Олександра Павловича, начальника цеху артілі «Трубоккомбінат» (обидві постанови без дат). 16 липня військовий прокурор Денисенко постановив заарештувати Радзинського. Звернемо увагу на істотний момент: в постановах Радіонова мова йде «про шпигунську діяльність», яку він кваліфікував згідно з пунктом «а» ст. 54-1, хоча такий самий склад злочину передбачений і ст. 54-6 КК УРСР в ред. 1934 р. Різниця полягає у тому, що у ст. 54-1а першої мірою покарання визначені розстріл і повна конфіскація майна, а у ст. 54-6 розстріл вказаний як друга міра, тобто кваліфікація за 54-1а автоматично означала результат справи - смертний вирок.

Однак Радзинського не виявилось за вказаною адресою, тому в ордері на арешт від 17 липня прізвище виправлене на «Водзинський», котрий і був заарештований 27 липня, хоча обшук того ж дня проведений, згідно з протоколом, у Радзинського, з чого можна зробити висновок, що «виправлення» в ордері на арешт зроблений вже після арешту. Анкета заарештованого заповнена того самого 27 липня, а місцем роботи вказаний вже «Трудкомбінат». 21.08.1938 р. оперуповноважений 6-го

У. С. С. Р.

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ НКВД ПО ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

ОРДЕР № 2688

Выдан 17 июля 1938 г.

Действителен 7600 суток

Сотруднику 5 [подпись] Одесского Областного
Управления НКВД УССР тов. _____ поручается
произвести обыск и арест гр-на Водзинского
Александра Павловича
проживающего в Одессе
Староверская 57 кв 28

Всем органам Советской Власти и гражданам УССР надлежит оказывать законное содействие предъявителю ордера при исполнении им возложенных на него поручений.

Зам. Нач. [подпись] УНКВД УССР
С. И. [подпись] Секретарь

ПУ 398-10 г.

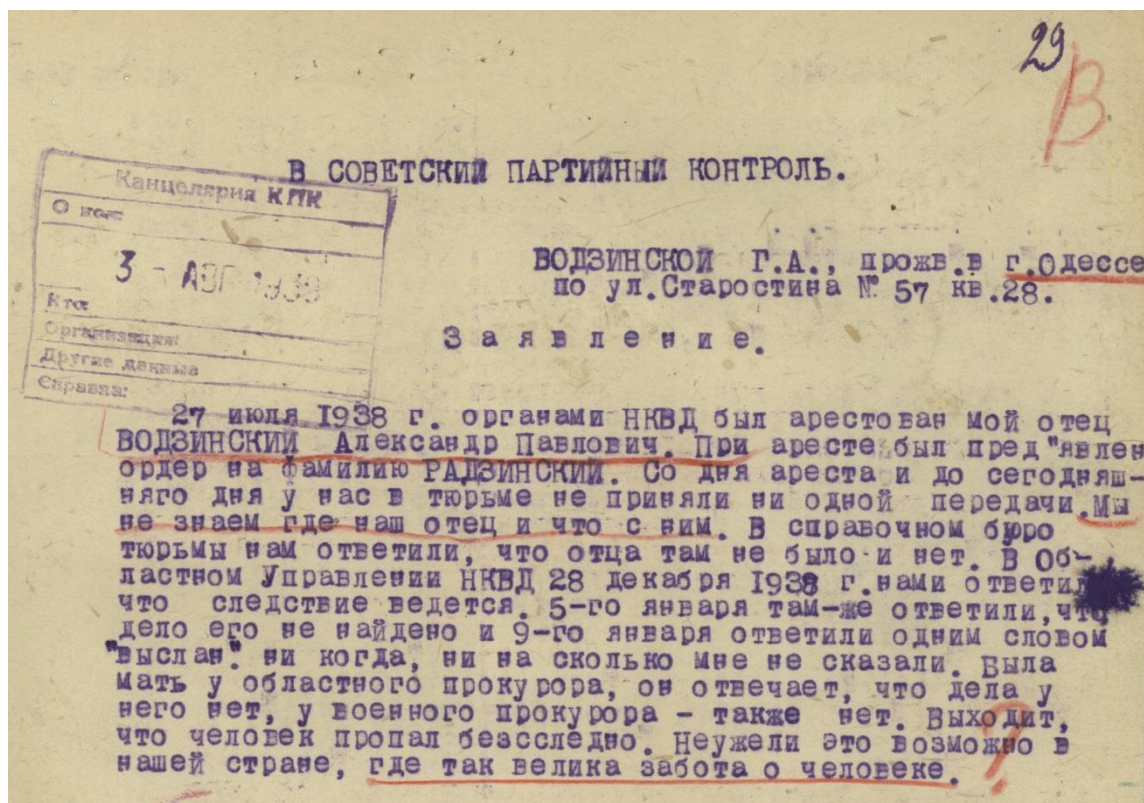
відділу УДБ сержант Айзман, у супровідному листі до передання партквитка Водзинського, дописав йому й звинувачення в «правотроцькіській діяльності», а в недатованій постанові про притягнення як обвинуваченого Олександр Павлович чітко названий «агентом польської розвідки».

Перші (й останні!) 2 протоколи допитів датовані... 3 жовтня, тобто 2 місяці та 7 днів А.П. Водзинській просто перебував у в'язниці. Ми цілком можемо уявити собі якої «підготовки» він там зазнав, якщо на допитах повністю визнав себе винним.

Кілька цитат з протоколу 1, зауваження на них прокурора й висновки з постанови від 22.11.39 р. працівника слідчої групи УНКВС по Одеській області Канцевої, яка провела перевірку справи:

1. «Працюючи на заводі А.Марті в Одесі в 1935 р в травні м-ці я був завербований для шпигунської роботи на користь польських розвідувальних органів Добржанським Едуардом»: → проте в обвинувальному висновку від 06.10.38 зазначено, що Е.Добржанський «встановлюється», на це ж звернув увагу в.о. прокурора Одеської області Кригін у протесті від 25.10.39 р. на ім'я начальника одеського УНКВС, додавши, що «У справі відсутні відомості про шпигунську діяльність Добржанського».

Протест був заявлений в силу Директиви Наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії та прокурора СРСР А. Вишинського № 2709 від 28.12.38 про скасування рішень колишніх трійок НКВС та наступного наказу Л. Берії № 00116 від 04.02.39 «Про порядок розгляду скарг засуджених колишніми трійками НКВС (УНКВС)» [4]. Підставою для протесту стала заява «До радянського партійного контролю» дочки А.П. Водзинського Галини від 31.07.39 р.:

2. «Оскільки я симпатизував польській державі та вважав останню своєю батьківщиною, я вирішив збирати й передавати Добржанському шпигунські відомості...»: проте у протесті прокурора про це та інші зізнання

А.П.Водзинського сказано однозначно: «Ніяких доказів про проведення Водзинським шпигунської діяльності в справі немає. Показання ж Водзинського нічим у справі не підтверджуються».

3. «... протягом 1935-1937 року... передавав шпигунські відомості наступного характеру. 1. Про стан дизельного цеху та його потужності. 2. Про пропускну здатність ковальського, деревообробного та механічного цехів і стан обладнання. 3. Про готовність заводу до воєнного часу. 4. Про політико-моральний стан робітників. 5. Про кількість робітників та інженерно-технічного персоналу на заводі»: проте слідчий Канцева була категорична: «Відомості... явно не відповідають дійсності, а саме: а) на заводі А.Марті зовсім відсутні цехи оборонного значення», б) дизельний цех як такий на заводі не існує... в) дані про пропускну здатність... цехів, які не є засекреченими, не представляють ніякої цінності, г) до відомостей, пов'язаних з підготовкою заводу на воєнний час, Водзинський доступу не мав...».

4. «З Добржанським я підтримував зв'язок до 1938 р, останній раз я передав йому відомості на початку 1938 р. .... наприкінці 1937 року я з заводу був направлений для роботи на селі, після повернення... я поступив на роботу в «Трудкомбінат» начальником цеху, за яким також у 1938 р. передав Добржанському відомості про політичні настрої робітників артілі «Трудкомбінат»: проте слідчий Канцева встановила, що А.П.Водзинський був звільнений із заводу А.Марті 17.11.35 у зв'язку з направленням на роботу в радгосп у с. Візирка, де трудився до кінця 1936 р., з 03.12.36 по 11.08.37 він працював в Облбудматтресті й тільки 01.12.37 почав працювати в «Трудкомбінаті», «таким чином Водзинський... не міг мати відомості про потужність цехів, обладнання і т.д.», а Е. Добржанській «за довідкою 1-го спецвідділу УНКВС... 24.08.37 був заарештований... і 05.11.37 засуджений до ВМП. Отже, Водзинський не міг підтримувати зв'язок з Добржанським до моменту свого арешту...».

Загальний висновок слідчого: «В результаті розгляду... справи встановлюється, що свідчення у Водзинського взяті явно брехливі («ложные»), що при більш ретельному розслідуванні... можна було тоді ж встановити повну невідповідність дійсному стану, та абсолютно не давало право... в обвинувальному висновку... відзначати, що Добржанський «встановлюється» тоді, як за обліками 1 спецвідділу НКВС останній був засуджений ще 1937 року. Зі справи видно, що Водзинський протягом 2 місяців і декількох днів не допитувався і на 2-х допитах... **був змушений звести на себе наклепницькі звинувачення. Ці свідчення слідством не були перевірені**». Цією постановою була скасована постанова трійки, а справа стосовно Олександра Павловича Водзинського - припинена «за відсутністю складу злочину».

Де працівники НКВС розстріляли та закопали тіло А.П.Водзинського - невідомо, але з великою ймовірністю можна стверджувати, що на тодішньому «спецоб'єкті НКВС» (сучасний 6-ий кілометр Овідіопільської дороги). Документи цього спецоб'єкту комуністи свого часу вивезли до Росії. Сподіваюся, що Міжвідомча робоча група з питань увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій, похованих у районі 6-го км Овідіопольської дороги в м. Одесі, створена розпорядженням Одеського міського голови № 257 від 14.04.2021 р., обов'язково звернеться й до нашого архіву, де зберігаються десятки тисяч справ репресованих, й до відповідного російського архіву.

Список використаних джерел

1. Вернадский В.И. Дневник 1938 года. *Дружба народов*. 1991. № 2. С. 229.
2. Андерс Владислав. Без последней главы / Перев. с польск. Т.Уманской. *Иностранная литература*. 1990. № 11. С. 243.
3. Цит. за Савин А., Тепляков А. «Партия может ошибаться, а НКВД – никогда». Сотрудники УНКВД по Одесской области на скамье подсудимых (1939-1943). *З Архівів ВУЧК, ГПУ, НКВС, КГБ*. 2015. № 2. С. 91. Ці слова зафіксовані в справі 033424, т. 3, арк. 109зв, що зберігається в Архіві УСБУ в Одеській області.
4. Обидва документи опубліковані в: Через трупи врага, на благо народа. «Кулацкая операция» в Украинской ССР 1937-1941 гг. Москва. 2010. Т.2: 1938-1941 Второй этап репрессий. Завершение Большого террора и восстановление «социалистической законности». С.500-501 (машинописна копія в ГДА СБУ ф. 9, спр. 672, арк. 206) і 503-504 (друкарня ний примірник там само, ф. 9, спр. 5, арк. 156-157).

УДК 94(477)«1953/1964»

Денисюк К. В.

здобувачка IV курсу спеціальності

014.03 Середня освіта (Історія),

Херсонський державний університет, м. Херсон,
науковий керівник – Г.В.Цибуленко, к.і.н., доцент

РУХ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ ЗА ЧАСІВ «ВІДЛИГИ» (1953-1964 рр.)

Анотація. У статті розглянуто політичні зміни, які відбулися в середині 50-х років ХХ століття в СРСР та їх вплив на суспільно-політичне та культурне життя в Україні. Проаналізовано зародження дисидентського руху, висвітлено діяльність шістдесятників. Окреслено ключові фактори русифікаторську політику СРСР в 50-60-х роках ХХ ст.

Ключові слова: дисидент, Українська Робітничо-Селянська Спілка, клуб творчої молоді «Супутник», «Пролісок», русифікація

Актуальність теми визначена потребою поглибленого вивчення тої ролі яку відіграла українська інтелігенція у формуванні національно-патріотичної й громадянської позиції та духовного піднесення українського суспільства.

Метою статті є розкриття інституціонального становлення дисидентського руху в Україні та напрямки спротиву і сфери протистояння культурній та політичній експансії «Кремля», спрямованих на русифікацію українців.

Означена проблематика має надзвичайну кількість наукових досліджень які потребують узагальнення та переходу на новий оціночний рівень. Найсучасніші дослідження та розвідки знайшли відображення в роботах: М. Кріля [1], М. Юрія та Л. Алексієвець [2], С. Білоконя [3], А.О. Бикадорова і Г.С. Сергієнка [4], М.Б. Парахіної [5] та О.В. Овчарука [6].

Прихід до влади в СРСР вихідця з України М. Хрущова відкрив нову сторінку історії, яка отримала назву «відлига» за однойменною повістю